

АСПЕКТУАЛЬНА СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТИВ У ПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ ЧАСУ: РЕЧЕННЯ З DUM, DONEC, QUOAD

Богдан Чернюх

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

У представленій статті аналізується зв'язок між дієслівним характером предикатів та семантикою синтаксичних структур, у які вони включені. Результати дослідження засвідчують, що паратактичні предикати тяжіють до поєднання зі значенням процесуальності, притаманним для сполучників *dum*, *donec*, *quoad*, а синтелічні частіше виступають у структурах, що вказують на припинення ситуації.

Ключові слова: аспектуальна семантика, предикати, дієслівний характер.

Аспектуальність як функціонально-семантична категорія суттю якої є відтворення характеру протікання дії в часі [3, с. 76] передбачає набір різноманітних конститuentів для своєї реалізації: морфологічних, словотвірних, лексичних, синтаксичних і їх комбінацій. Якщо перші три складові були основою, на яку опирались аспектологічні дослідження, починаючи від ХІХ ст. (напр., префіксація як засіб перфективації, протиставлення простих і складних дієслів і ін.), то питання зв'язку аспектуальної семантики і контексту (на мікро- і макрорівні) особливо активно почали досліджуватись з середини минулого століття [2; 14, с. 255–259; 17].

Ступінь залежності аспектуальної семантики від оточення зумовлюється передовсім рівнем граматизації виду. У мовах, де він не повністю граматизований і перебуває на межі лексики і граматики, як, наприклад, в українській [1, с. 194], вплив контексту є відчутнішим і часто зумовлює вибір певної форми, тоді як при включенні виду у систему темпоральних відношень вплив контексту може мінімізуватись, пор.:

1а) Він завжди зустрічав її після роботи .

1б) *Saepe pater dixit “studium quid inutile temptas?/ Maeonides nullas ipse reliquit opes.”* (Ov. Trist. IV, 10, 21–22)

Якщо українська мова не допускає в даному випадку вживання перфективної форми на зразок “*завжди зустрів”, то у латинській цілком можливим було вживання перфекта з обставиною, що містить вказівку на тривалість дії.

Грамматизація виду в класичних мовах, де опозиція імперфект/перфект (у грецькій імперфект/аорист) типологічно близька до видового протиставлення у слов'янських, зменшує вплив контексту, напр.:

2а) *Wj d' TMk toa te...couj TMkqšontej pollfkij TMnšbalon e,,j tÕ Ôrugma ka^ xÚla ka^ l...qouj...* (Xen. Hist. III, 1, 7, 5–7)

2б) (*Milites*), *praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis...* (Caes. BG VI, 8, 4)

Слід, однак, відзначити, що і у згаданих мовах вибір форми з паратактичним чи синтелічним значенням, хоч мінімально, але залежить від оточення. У давньогрецькій мові прислівник *ἔτι*... “завжди” переважно поєднується з формами утвореними від основи презенса або перфекта, тобто від основ, яким притаманне значення процесуальності, а у латинській його відповідник *semper* здебільшого сусідує з перфектом [10, с. 356].

На аспектуальну семантику предикатів впливають не лише лексичні фактори, а й синтаксичні структури.

Прикладом такої залежності може слугувати зміна аспектуальної семантики дієслова *to walk* залежно від сполучуваності з індикаторами, що вказують на ненаправленість / направленість дії (пор. 3а-б):

3а) *Paul is walking along the beach.*

3б) *Paul is walking to the school* [9, с. 27–28].

Якщо у (3а) дієслову, згідно з класифікацією предикатів З. Вендлера [16], можна приписувати значення діяльності (activity), то у (3б) спостерігаємо перехід до значення завершеності (accomplishment) [пор. 4, с. 312].

Зв'язок аспектуальної семантики предикатів та типів синтаксичних структур, у які вони включені, на нашу думку, також ілюструє вживання латинських часових форм (які, властиво, є темпорально-аспектуальним комплексом) у підрядних реченнях часу, що вводяться сполучниками *dum, donec, quoad* “в той час, як”, “так довго/часто, як”, “до того часу, як”, де семантика сполучника значною мірою детермінує вибір дієслівної форми. Найпоширенішим серед них є *dum*, який має декілька значень. Найважливішими серед них є: а) позначення одночасної тривалості двох дій (= в той час, як; так довго, як); б) позначення співпадіння двох дій, одна з яких (виражена у головному реченні) припиняється до початку дії вираженої підрядним (= до того часу, як) [12, с. 373, 378]. Первинним значенням *donec* та *quoad* (варіанти *donecum, donec, quoad*) було позначення межі (= до того часу, як) і саме у цьому значенні вони вживаються у ранній латині, причому у *quoad* темпоральне значення розвинулось із просторового [11, с. 628, 654]:

4 а) *Ibo odorans quasi canis venaticus, / usque donec persecutus vulpem ero vestigiis* (Pl. *Mil.* 268–269).

4 б) *Da. pater ei(u)s rediit an non? Ge. nondum. Da. quid? senem / quoad exspectati' vostrum? Ge. non certum scio* (Ter. *Phorm.* 147–148).

Згодом під впливом *dum* згадані сполучники почали вживатись у значенні “так довго, як”, котре засвідчено починаючи від класичного періоду, проте частіше зберігають свою первинну семантику. За частотністю вживання *donec* і *quoad* поступаються *dum* і їх використання часто залежить від особистих преференцій автора.

Вживання часів і способів у головному та підрядному реченнях детально описане в академічних граматиках латинської мови з посиланням на численні приклади [11, 610–617, 628–630, 654–655; 12, 373–378 *passim*], тому ми не зупинятимемось на цьому детальніше, а звернемося до

аспектуальної характеристики предикатів і їх можливого зв'язку з семантикою сполучників. Двоплановість згаданих сполучників передбачає два можливі шляхи реалізації дій головного та підрядного речень. Їх функціонування у значенні “в той час, як; так довго, як” вказує на паралельний розвиток ситуацій в обох частинах речення та їх часове співпадіння, як у наступних випадках:

5 а) *Hercules ego fui, dum illa mecum fuit* (Pl. *Epid.* 178).

5 б) *Dum haec in conloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum accedere* (Caes. *BG* 1,46,1)

5 в) *Donec gratus eram tibi /.../ Persarum vigui rege beatior* (Hor. *Carm.* III, 9, 1–4)

У представлених випадках спостерігаємо паралелізм дій у головному і підрядному реченнях безпосередньо пов'язаний з процесуальністю: дія виражена присудком головного речення триває

стільки ж часу, як і дія у підрядному і припиняється разом з нею. При поєднанні перфекта в головному реченні з презентом у підрядному (5 б), дія головного речення, впадаючи у плін дії, що

триває у підрядному, припиняється, що однак не виключає певного періоду їх співіснування. Перфект в обох частинах синтаксичного цілого, інформуючи про одночасне припинення обох дій, отримує “негативне” значення, вказуючи на відсутність описуваної ситуації у момент мовлення. Речення (5 а) можна інтерпретувати наступним чином: “я вже не є Геркулесом, оскільки її вже немає” (пор. вергілієве *Fuimus Troes, fuit Ilium* (Verg. *Aen.* II, 325)). Вживаючись у значенні “до того часу, як”, згадані сполучники модифікують аспектуальну семантику висловлювань: замість процесів, які паралельно протікають ми маємо справу з послідовними процесами. При цьому припинення ситуації у головному реченні асоціюється з початком нової ситуації у підрядному.

6 а) *Adservasses hominem custodiis Mamertinorum tuorum, vinctum clausum habuisses,*

dum Panhormo Raecius veniret (Cic. Verr. II, 5, c. 168).

6 б) “actum” aiunt “ne agas”. De. non agam? immo haud desinam /donec perfecero hoc (Ter. Phorm. 419–420).

6 в) ... equi sudorem fronde detergeo, frontem curiose exfrico, auris remulceo, frenos detraho, in gradum lenem sensim proueho, quoad lassitudinis incommodum alui solitum ac naturale praesidium eliquaret (Ap. Met. I, 2, 10–14).

Як відзначав Д. Барбелене, для подібних випадків характерна наявність межі між обома діями. Ця межа для дії головного речення є закінченням, а для дії підрядного — початком [7, с. 50].

Дії Верреса спрямовані на ув'язнення (6 а), припинились з поверненням Реція з Панорму. Дослідники темпоральної структури речень з *dum* відзначали хиткість меж між обома значенням [12, 378]. Зокрема, речення *tace, dum pellego* (Pl. Pers. 500) можна інтерпретувати як “мовчи, в той час як я читаю” та “мовчи, доки (не) прочитаю” залежно від ширшого контексту. Така двозначність дозволила С. Мелле приписувати *dum* лише одне значення, яке полягає у встановленні відношень між діями [13].

Додаткову інформацію про характер зв'язку обох частин речення несуть лексичні індикатори. Зокрема, прислівники *interea* та *interim* додатково акцентують процесність дії:

7 а) ... *interim, /meus oculus, da mihi saviu, dum illic bibit* (Pl. Stich. 763-764).

7 б) ... *interea manerent indutiae, dum ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. huc addit pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.* (Caes. BC III, 16, 5).

7 в) *Ipse interea, quoad legiones conlocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit* (Caes. BG, V, 24, 8).

У наведених прикладах прислівники зі значенням одночасності дозволяють інтерпретувати сполучник як “у той час, як”, що додатково підсилюється як інфектною формою, так і паратактичним характером предикатів.

Значення “до того часу, як” може уточнюватись прислівниками *adeo, usque adeo* або темпоральними обставинами зі значенням обмеженої тривалості:

8 а) *Perpaucos dies, dum pecunia accipitur quae mihi ex publica permutatione debetur, commorabor* (Cic. Fam. 3, 5, 4).

8 б) *Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur ... tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret* (Caes. BG 1, 39, 1-2).

8 в) *Quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit quoad a Cn. Pompeio legati ad eum litteraeque venerunt* (Cic. Deiot. 11, 14-12, 1).

Місце уточнюючих елементів, як видається, також впливає на формування характеру висловлювання: при їх розташуванні у головному реченні сполучник отримує значення “до того часу, як” (пор. 8 а “доки (не) отримаю”), а при розташуванні у підрядному — “в той час, як” (8 б “в той час, як затримувався”).

Тісний зв'язок між темпоральністю та аспектуальністю у латинській мові дозволяє розглядати часові відношення, що виражаються синтаксичними структурами, крізь призму аспектуальних і навпаки у зв'язку з відсутністю чітких меж між ними [18, с. 272]. Одночасність та передумання, які характеризують взаємозв'язок головного і підрядного речень, проектуючись у площину аспектуальності, до певної міри накладаються на протиставлення “паратактичність/синтелічність”. Досліджуючи синтаксичні структури темпорального характеру, Г. А. Драй приходять до висновку що речення зі сполучниками *as* та *while* в англійській мові позбавлені вказівки на межу дії, а речення з *untill* пов'язані з кінцевою точкою описуваної

ситуації [8, с. 39, 42]. Подібне співвідношення між семантикою сполучника і паратактичністю

і синтелічністю синтаксичного цілого характерне і для латинської мови, пор.:

9 а) *Quadam ... die, dum in sua cellula sanctus legeret Severinus, subito clauso codice cum mango coepit lacrimare suspirio* (Eugipp. Sever. Comm. 20, 2).

9 б) *Mansit in condicione atque pacto usque ad eum fi nem dum iudices reiecti sunt: posteaquam*

reiectio iudicum facta est, quod et in sortitione istius spem fortuna populi Romani et in reiciendis iudicibus

mea diligentia istorum impudentiam vicerat, renuntiata est tota condicio (Cic. Verr. I, 1, 16-17).

У (9 а) *dum*, вживаючись у значенні “в той час, як” виражає процесуальність (*legeret* = *in legendo erat*) і дане значення за даних умов є єдино можливим, оскільки не суперечить загальному змісту висловлювання, тоді як у (9 б), де *dum* = “до того часу, як” присудок *reiecti sunt* вказує на припинення дії.

З огляду на різну аспектуальну характеристику висловлювань залежно від семантики сполучників постає питання про можливий зв'язок між нею та вибором дієслівної форми (або

лексеми). Згідно з Д. Барбелене та А. Шантиром [6, с. 76–93; 7, 50; 11, 611], *dum* у значенні “в

той час, як” поєднується _____ з імперфективними або дуративними дієсловами, а у значенні “до того

часу, як” — з перфективними. Проте відсутність у латинській мові видових протиставлень на зразок існуючих у слов'янських мовах, як і відсутність зв'язку між типом дієслівної лексики та формою, у якій вона вживається викликали заперечення такої думки. Факт домінування в латинській мові історичного періоду темпоральних відношень над аспектуальними є давно відомим і зайвий раз не потребує доведення. Проте слід відзначити, що темпоральна система латинської мови є комплексним утворенням, у якому поряд із граматичними задіяні також лексичні фактори [5, с. 443], зокрема, такі як дієслівний характер і способи дії.

Аналіз функціонування паратактичних і синтелічних предикатів у реченнях зі сполучником *dum* свідчить про відсутність суворої залежності між аспектуальною характеристикою предиката і семантикою сполучників: як для позначення процесуальності вживаються синтелічні предикати, так і для вираження припинення дії — паратактичні:

10 а) *Posse opinor me dare hominem tibi malum et doctum domo, /qui a patre advenit Carysto nec dum exiit ex aedibus /quoquam neque Athenas advenit umquam ante /hesternum diem* (Pl. Pseud. 729–731).

10 б) ... *nihil ei longius videbatur quam dum illud videret argentum* (Cic. Verr. II, 4, 39).

10 в) (*Chramnus*) *dum uxorem vel fi lias liberare voluit, ab exercitu patris oppraessus, captus atque legatus est* (Gr. Tur. Hist. IV, 20).

Аналогічне вживання безвідносно до типу предиката засвідчено також у реченнях з *donec* та *quoad*:

11 а) *Iamque cateruatim dat stragem atque aggerat ipsis /in stabulis turpi dilapsa cadauera tabo, /donec humo tegere ac foueis abscondere discunt* (Verg. Georg. III, 556–558)

11 б) ... *tamen de Chelidone reticuit, quoad potuit* (Cic. Verr. II, 1, 139).

Якщо у (11 а) паратактичне дієслово поєднується зі сполучником *donec* вжитим у значенні “до того часу, як” (*donec discunt* “до того часу, як навчаються”), то у (11 б) виступає синтелічна форма

potuit у поєднанні зі сполучником *quoad* “так довго, як” (*quoad potuit* “так довго, як міг”).

Разом з тим аналізований фактичний матеріал дозволяє говорити про певну тенденцію до узгодженості аспектуальних характеристик предиката та значення сполучників: паратактичні предикати частіше вживаються для вираження одночасності, а синтелічні — неспівпадіння дій. Зокрема, зі згаданими сполучниками вжитими у значенні “так довго, як; під час того, як” дуже часто поєднуються дієслова у формах інфекта значну частину серед яких становлять прості:

12 а) *Dum ego propter te errans patria careo demens, tu interea loci conlocupletasti te, Antiphila, et me in his deseruisti malis...* (Ter. Heaut. 257–258).

12 б) *Sed eadem ratio, quae fuit futurae, donec res eaedem manebunt, immutabilis est* (Liv. XXII, 39, 10).

12 в) *Sed metu iam reversi exercitus, munimentis duobus, quae olim exinanita sunt, occupatis se quoad fi eri poterat tuebantur* (Amm. XVII, 2,1).

І навпаки, синтелічні предикати виявляють тенденцію до ширшого поєднання з *dum*,

donec та quoad, вжитими у значенні “до того часу, як”. При цьому йдеться на лише про форми,

що позначають припинену дію, а й про дієслова, у семантиці яких міститься вказівка на межу дії, тобто такі, які, згідно зі вже згадуваною класифікацією предикатів З. Вендлера, належать до аспектуальних класів завершеності (accomplishment) та досягнення (achievement):

13 а) ... tu aliquot dies/ perdura, dum intestina exputescunt tibi,/ nunc dum salsura sat bonast: si id feceris,/ venire poteris intestinis vilius (Pl. Curc. 240–243).

13 б) Nostri acriter in eos impetu facto reppulerunt neque fi nem sequendi fecerunt, quoad subsidio confi si equites, cum post se legiones viderent, praecipites hostes egerunt... (Caes. BG, V, 17, 3–4).

Однак, нерідко форми із синтелічним значенням зустрічаються там, де сполучники вжиті для вираження одночасної тривалості подій, напр.:

13 в) Excessit autem vita Procopius anno quadragesimo...: corpore non indecoro nec mediocris staturae, subcurvus humumque intuendo semper incedens, perque morum tristium latebras illius similis Crassi, quem in vita semel risisse Lucilius adfi rmat et Tullius, sed, quod est mirandum,

quoad vixerat, incruentus (Amm. XXVI, 9, 11).

У двох останніх прикладах предикати виражають дію припинену з огляду на момент мовлення, але, якщо у першому з них дія представлена припиненою у момент описування подій (вершники відкинули ворогів), то у другому, як триваюча в минулому (Прокопій не знав поразки впродовж свого життя).

У дослідженнях з аспектуальної семантики латинського дієслова неодноразово відзначалось, що її носіями крім часових форм виступають також словотвірні елементи, зокрема, префікси, які часто змінюють не лише лексичне значення дієслова, а і його дієслівний характер (переважно у бік синтелічності). Аналіз семантики префіксальних дієслів та сполучників у досліджуваних типах підрядних речень свідчить, що значення “до того часу, як” є типовішим для утворень з десемантизованим префіксом, який слугує для надання додаткових аспектуальних відтінків, тоді як дієслова, у яких префікс зберігає своє первинне значення, тяжіють до поєднання зі згаданими сполучниками у значенні “в той час, як; так довго, як”:

14 а) Sic quoque saepe indigens somni et dum per vicos deportaretur et deposita lectica inter aliquas moras condormiebat (Suet. Aug. 78, 2, 8–10).

14 б) Deinde cum videbitur mediocriter calere defrutum, reliqua aromata contuse et cribrata paulatim insparges et iubebis rutabulo ligneo agitari, quod decoxeris, eo usque dum defrigescat (Colum. RR XII, 20, 4).

Якщо у (14 а) префікс de- у deportare зберігає своє первинне значення віддалення, відокремлення і дане дієслово поєднується з dum “в той час, як”, то у (14 б), де префікс є носієм аспектуальної складової, вказуючи на межу дії (defrigescere “остаточно вистигати”), утворене за його допомогою дієслово поєднується з dum “до того часу, як”: dum defrigescat “доки (не) стане зовсім холодним” [пор. 9, 75–95 passim].

Вживання паратактичних та синтелічних предикатів у реченнях з dum, donec, quoad значною мірою нагадує розподіл зон вживання імперфекта і перфекта: перші є носіями додаткової, конкретизуючої інформації, другі — основної, що свідчить про тісне переплетення аспекту і аспектоподібних категорій, пор.:

15 а) Tantum igitur Dei benefi cium dum circumstantes tacite mirarentur, unus eorum, cui nomen erat Pientissimus, nimio stupore perterritus exclamavit... (Eugipp. Severini comm. 28, 4).

15 б) Adam quamuis uideat nudum se non uidet, donec de concupiscentiae arbore comedat ... (Fulg. III, 6).

Якщо у першому випадку dum mirarentur описує ситуацію, що слугує фоном для основної дії (Pientissimus exclamavit), то у другому donec comedat за вагомістю є рівноцінним з інформацією у головному реченні (Adam non uidet).

Функціонування дієслів у реченнях зі сполучниками dum, donec, quoad в різні періоди розвитку латинської мови (III ст. до н.е.- VI ст.) свідчить про існування зв'язку між семантикою синтаксичних структур і аспектуальним значенням їхніх предикатів, що проявляється у тому, що предикати з паратактичним значенням тяжіють до поєднання зі значенням

процесуальності, притаманним для сполучників *dum, donec, quoad*, а синтелічні частіше виступають у структурах, що вказують на припинення ситуації. Водночас граматизація аспекту і його підпорядкованість часові зумовлюють факультативність згаданого зв'язку і його розташування на периферії функціонально-семантичного поля аспектуальності.

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Вихованець І. Р. Граматика української мови. Морфологія. К., 1993;
2. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст. Л., 1971. 3.
- Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. М., 2003.
4. Маслов Ю. С. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание. М., 2004.
5. Тронский И. М. Заметки о видовременной системе латинского глагола // Вопросы грамматики. Сборник к 75 – летию акад И. И. Мещанинова. М.; Л., 1960.
6. Barbelenet D. De l'aspect verbal en latin ancienne et particulièrement dans Tйrence. P., 1912;
7. Barbelenet D. L'aspect verbal dans les propositions temporelles // Revue des йtudes latines. 1935. T. 13.
8. Dry H. A. The movement of narrative time // Journal of literary semantics. 1983. Vol. 12. N 2.
9. Haverling G. On sco-verbs, prefixed and semantic functions: a study in the development of prefixed and unprefixed verbs from Early to Late Latin. Gцtтеborg, 2000;
10. Haverling G. Sur l'emploi du parfait et de l'imparfait dans le latin tardif // De lingua Latina novae quaestiones. Actes du Xe 92 АСПЕКТУАЛЬНА СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТИВ У ПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ... Colloque International de linguistique latine. Louvain; Paris, 2001.
11. Hoffmann J. B., Szantyr A. Lateinische Syntax und Stilistik. Мьнchen, 1965;
12. Кьhner R., Stegmann C. Ausfьhrliche Grammatik der lateinischen Sprache. Bd. II: Satzlehre. Teil 1. Hannover, 1912;
13. Mellet S. Pour un nouveau regard sur *dum* // Akten des VIII. internationalen Kolloquiums zur lateinischen Linguistik. Heidelberg, 1996.
14. Mittwoch A. Idioms and unspecified NP deletion // Linguistic Inquiry. 1971. Vol. II.
15. Pinkster H. Tempus, aspect and Aktionsart in Latin (recent trends 1961-1981) // Aufstieg und Niedergang der rцmischen Welt. Teil II: Prinzipat. Bd. 29. Hbhd. 1: Sprache und Literatur. Berlin; New York, 1983.
16. Vendler Z. Linguistics in Philosophy. Ithaca; New York, 1967.
17. Verkuyl H. On the compositional nature of the aspect. Dordrecht, 1972.

АСПЕКТУАЛЬНАЯ СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТОВ В ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ ВРЕМЕНИ: ПРЕДЛОЖЕНИЯ С DUM, DONEC, QUOAD

Богдан Чернюх

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

В представленной статье анализируется связь между глагольным характером предикатов и семантикой синтаксических структур, в которые они включены. Результаты исследования свидетельствуют о том, что паратактические предикаты тяготеют к соединениям со значением процессуальности, свойственным союзам *dum, donec, quoad*, а синтелические чаще всего выступают в структурах, указывающих на приостановление ситуации. Ключевые слова: аспектуальная семантика, предикаты, глагольный характер.

ASPECTUAL SEMANTICS OF PREDICATES IN SUBORDINATE CLAUSES OF TIME: CLAUSES WITH DUM, DONEC, QUOAD

Bohdan Cherniukh

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: KLASSYKA@ukr.net

The present article deals with the relationship between the verbal character of predicates and the semantics of the syntactic structures enclosing them. The results of the study show that paratactic predicates tend to combine with the meaning of process, which is characteristic of the conjunctions *dum, donec and, quoad*, while the syntelic ones are more typical of the structures indicating the termination of a situation.

Key words: aspectual meaning, predicates, verbal character.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2010 р. Статтю прийнято до друку 15.09.2010 р.